

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ KONSERWATORSKICH
W SYNAGODZE NOWOMIEJSKIEJ W DĘBICY.

Opracowanie:

WIĄCEK-LACH Konserwacja Dzieł Sztuki

Elżbieta Wiącek-Lach

Ranizów 2024 r.

SPIS TREŚCI

1. Historia i opis obiektu	3
2. Przebieg badań konserwatorskich	35
3. Stratygrafia obiektu.....	37
4. Stan zachowania obiektu w świetle przeprowadzonych badań konserwatorskich.....	41
5. Wnioski z przeprowadzonych badań konserwatorskich	42
7. Dokumentacja rysunkowa i fotograficzna	44

WSTĘP

Prace odkrywkowo-badawcze w Synagodze Nowomiejskiej w Dębicy przeprowadzono w celu poszerzenia wiedzy o obiekcie, w zakresie występowania zabytkowych nawarstwień ściennych i przekształceń architektonicznych obiektu. Zebrane informacje zostaną wykorzystane do opracowania dalszego postępowania w ramach planowanego gruntownego remontu budynku.

Prowadzone prace polegały na wykonaniu siatki odkrywek stratygraficznych na ścianach, filarach i sklepieniu wnętrza synagogi. Układ wszystkich nawarstwień technologicznych widoczny w odkrywkach, jest świadectwem przekształceń wystroju malarskiego i architektonicznego wnętrza świątyni. Wykonane sondy stratygraficzne pozwoliły określić stan zachowania zabytkowej polichromii oraz przybliżony zasięg występowania malowideł.

W ramach prac wykonano odkrywki architektoniczne w obrębie otworów okiennych i drzwiowych, również tych znajdujących się na 1 piętrze nad wejściem do synagogi oraz ściany wschodniej gdzie znajdował się aron ha-kodesz.

Wykonano odkrywkę w posadzce, w której odsłonięty został oryginalny fragment kamiennej płyty, wskazujący pierwotny poziom posadzki sali modlitw.

Dodatkowe badania stratygraficzne przeprowadzono na ścianie południowej i wschodniej elewacji zewnętrznej w których zachowały się niewielkie fragmenty oryginalnego tynku ze śladową pozostałością warstwy malarskiej. Pozwoliły one określić kolorystykę elewacji budynku z 2 poł. XVIII w.

W ramach prac badawczych podjęta została próba analizy ikonograficznej malowideł w oparciu o odkrywki i zachowane zdjęcia archiwalne wnętrza. Analiza historyczna Synagogi w Dębicy oraz porównawcza pokrewnych obiektów, wskazały na przekształcenia architektoniczne i zmiany w układzie funkcjonalnym budynku.

1. HISTORIA I OPIS OBIEKTU.

NAJNOWSZE USTALENIA DOTYCZĄCE HISTORII SYNAGOGI NOWOMIEJSKIEJ W DĘBICY

Opracowanie: mgr Wiktoria Kałwak – historyczka sztuki, badaczka architektury

I. PODSTAWOWE INFORMACJE O OBIEKCIE

Lokalizacja: ul. Krakowska 3, Dębica

Datowanie:

Bryła: 2 poł. XVII w. (po 1660 r.); częściowo zniszczona w 1712 r.; remont i przebudowa w l. 70. XVIII w.(?); zniszczona podczas I wojny światowej; remont w l. 20. XX w.; zniszczona w 1939 r. podczas II wojny światowej; po 1945 r. – magazyn zboża; l. 50. XX w. adaptacja na halę targową

Ryzalit: wtórnie dobudowany przed 1849 r. (prawd. ok. l. 70. XVIII w.); stropy Kleina – przełom XIX/XX lub lata 20. XX w.

Sklepienia: nad salą główną – oryginalne z 2 poł. XVII w.; nad dawnym przedsionkiem – wtórne, najpewniej wzniesione w momencie dobudowy ryzalitu

Otwory okienne: oryginalne z 2 poł. XVII w.; wtórnie zmniejszone w l. 30. XX w.; otwory na elewacjach parteru zamurowane ok. l. 50. XX w.

Malowidła we wnętrzu: I warstwa polichromii – 2 poł. XVII w.; II warstwa późnobarokowych polichromii – kon. XVII w. lub lata 1 poł. XVIII w. (?)

II. CEL I ZAKRES BADAŃ

Opracowanie historyczne dotyczące Synagogi Nowomiejskiej przy ul. Krakowskiej 3 w Dębicy powstało w związku z prowadzonymi w obiekcie pracami konserwatorskimi i badaniami architektonicznymi. Podstawowym założeniem opracowania było ustalenie czasu powstania synagogi oraz jej późniejszych przekształceń. Podjęto również próbę wykonania rekonstrukcji oryginalnej bryły i wnętrza świątyni, w oparciu o źródła, badania architektoniczne i konserwatorskie oraz analizę analogicznych synagog z tego czasu z terenów Polski.

Źródła do analizy stanowi literatura przedmiotu, materiały ikonograficzne oraz wyniki badań architektonicznych. Bardzo znaczący wpływ na badania miała również konsultacja z Panem Ireneuszem Sochą, który dostarczył nieznanych danych na temat wyglądu synagogi, dotychczas niepublikowanych.

Aktualny stan badań na temat synagogi w Dębicy przedstawia się dość skromnie. Doczekała się ona wzmianek w kilku zbiorczych opracowaniach, dotyczących architektury synagogalnej w Polsce.

Materiał ikonograficzny stanowią historyczne mapy miasta Dębicy, powstałe od XVIII w. do początków XX w. [Il. 1-4] Najważniejsze informacje dostarcza *Austriacki plan katastralny miasta Dębicy* z 1849 r., na którym szczegółowo przedstawiono bryłę synagogi oraz jej otoczenie. [Il. 2] Znaczący dla badań materiał ikonograficzny stanowią fotografie bryły świątyni, pochodzące ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego, w tym najstarsza fotografia z lat 30. XX w. [Il. 7-12] Niewiele zachowało się fotografii ukazujących wnętrze synagogi – jedna fotografia z 1915 r. ukazująca salę modlitw z aron ha-kodesz i bimą¹ oraz druga fotografia z lat 60. XX w. po przekształceniu wnętrza na halę targową. [Il. 5-6] Fotografia z pocz. XX w. jest jedynym znanym na obecnym etapie badań wizerunkiem wnętrza wschodniej partii synagogi przed jej zniszczeniem.

Badania architektoniczne dostarczyły nowych danych na temat oryginalnego wyglądu synagogi. Odkrywki w obrębie niezachowanych i istniejących otworów zestawione zostały z fotografiami archiwalnymi. Wyniki badań w obrębie wtórnego ryzalitu od zachodu zestawiono z planami miasta z różnych okresów oraz informacjami historycznymi. Analizę dekoracji malarskich oparto o znane w Polsce zachowane polichromie wnętrz synagog.

III. SPOŁECZNOŚĆ ŻYDOWSKA DĘBICY

Początki społeczności żydowskiej w Dębicy sięgają już XIV w. Dwie gminy żydowskie – w Nowym i Starym Mieście – powstały pod koniec XVII w. Żydzi zamieszkiwali głównie Nową Dębicę oraz północną część miasta. W połowie XVIII w. Dębicę zamieszkiwało ok. 900 Żydów. Zajmowali się pośrednictwem w handlu nieruchomościami, udzielaniem pożyczek oraz rzemiosłem. W wieku XIX większość społeczności stanowili chasydzi. Funkcję rabinów sprawowali chasydzi związani z dworem cadyka z rodu Horowitzów.

Sytuacja Żydów w Dębicy znacząco pogorszyła się już w czasie I wojny światowej, podczas której miały miejsce prześladowania oraz rabunki mienia żydowskiego. Podczas II wojny światowej majątki były konfiskowane, zamykano organizacje żydowskie w mieście, a w 1941 r. w mieście utworzone zostało getto. Miejscowi Żydzi wywożeni byli do obozów hitlerowskich w Bełżcu oraz w Pustkowie.²

IV. DATOWANIE BUDOWY SYNAGOGI NOWOMIEJSKIEJ

¹ Ilustracja udostępniona dzięki uprzejmości Pana Ireneusza Sochy i pozyskana przez niego od Pana Jacka Dymitrowskiego - regionalisty i emerytowanego dyrektora Muzeum Regionalnego w Dębicy. Datowanie fotografii na podstawie napisu na odwrociu.

² Eleonora Bergman, Jan Jagielski, *Zachowane synagogi i domu modlitwy w Polsce. Katalog*, wyd. Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 1996, s. 38-39.; *Księga Dębicy. Kolebka naszej młodości – wspomnienia żydowskich mieszkańców Dębicy*, Przemysław 2014, [online:] <https://www.jewishgen.org/yizkor/debica/demp000.html>.; Arkadiusz S. Więch, *Społeczność żydowska dębickiego sztetla na przełomie XIX i XX wieku*, „Galicja. Studia i materiały” 4, 2018, s. 143-157.

Poza Synagogą Nowomiejską do 1954 r. w Dębicy funkcjonowała jeszcze jedna bożnica, znajdująca się przy ul. Wielopolskiej. Powstała ona ok. 1711 r.³ i została doprowadzona do ruiny w czasie wojny. Na przestrzeni XVII i XVIII wieku w mieście założono cmentarz żydowski, również zdewastowany przez wojska niemieckie. W mieście funkcjonowała również żydowska szkoła – cheder.

Synagoga Nowomiejska zlokalizowana jest przy ul. Krakowskiej 3 w Dębicy.

Przemysław Burchard, autor katalogu z 1990 r., datuje synagogę Nowomiejską na wiek XVIII. Wspomina jednocześnie, że społeczność żydowska zamieszkiwała Dębicę już znacznie wcześniej.⁴ Na 2 poł. XVIII w. datują ją również Eleonora Bergman i Jan Jagielski⁵ oraz Wojciech Wilczyk⁶.

Synagoga w Dębicy nie została ujęta odrębnym opisem w publikacji autorstwa Piechotków z 1999 r. Synagogę przedstawiono jedynie na mapie murowanych bożnic na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, wzniesionych do początków XIX w. Autorzy datowali powstanie świątyni na lata od 1730 do 1830 r.⁷ Opis dębickiej synagogi nie pojawił się również w drugim wydaniu katalogu z 2017 r.⁸

W innych źródłach pojawia się starsze datowanie synagogi. W katalogu na stronie internetowej Wirtualny Sztetl, za czas powstania obiektu uznano 2 poł. XVII w. - czyli okres drugiej fali osadnictwa żydowskiego w mieście. W l. 70. XVIII w. miała zostać odbudowana i ponownie oddana do użytku po zniszczeniach w 1712 r.⁹

Pan Ireneusz Socha na podstawie najnowszych danych historycznych dotyczących społeczności żydowskiej w Dębicy przypuszcza, że synagogę wybudowano przed rokiem 1712 - około 1690 r. W oparciu o relacje zamieszczone w "Sefer Dembic - księdze pamięci żydowskiej społeczności Dębicy" - podejmuje się próby datowania wydarzeń historycznych związanych z tym budynkiem.

We wprowadzeniu do książki historyk Natan Michael Gelber pisze: "*Do schyłku wieku XVII życie miejscowych Żydów koncentrowało się w Starej Dębicy. Po pożarze w roku 1660, kiedy zaczęło się zasiedlanie Nowego Miasta, również i Żydzi zaczęli się tam osiedlać. Założyli oddzielną gminę z własną synagogą i parnasem (...).*" [Synagogę Nowomiejską, przyp. IS]

³ *Synagoga Staromiejska w Dębicy* [w:] Strona Internetowa Wirtualny Sztetl - portal Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie [online:] <https://sztetl.org.pl/de/node/83996>

⁴ Przemysław Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 216-217.

⁵ Eleonora Bergman, Jan Jagielski, *Zachowane synagogi i domu modlitwy w Polsce. Katalog*, wyd. Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 1996, s. 38-39

⁶ Wojciech Wilczyk, *Niewinne oko nie istnieje*, Kraków 2009, s. 138.

⁷ Maria i Kazimierz Piechotkowie, *Bramy Nieba. Bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 324.

⁸ Maria Piechotka, *Bramy Nieba. Bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, wydanie 2 zmienione i poszerzone, Warszawa 2017.

⁹ *Synagoga Nowomiejska w Dębicy (ul. Krakowska 3)*, [w:] Strona Internetowa Wirtualny Sztetl - portal Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie [online:] <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/d/202-debica/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy/83992-synagoga-nowomiejska-w-debicy-ul-krakowska-3>

*"Rozrastająca się społeczność żydowska Nowej Dębicy wzbudzała nieufność ówczesnego kleru, który żywił do Żydów urazę – zwłaszcza w wyniku wspomnianego sporu pomiędzy księdzem Młodeckim a właścicielem miasta Glińskim. Kiedy właściciele zezwolili Żydom na osiedlanie się w Nowej Dębicy, a Kościół – jak wspominałem wcześniej – zaczął podważać prawo właścicieli do gruntów nowomiejskich, ksiądz Młodecki znalazł pretekst, aby wyrzucić na nich nacisk, zwracając uwagę władz kościelnych na kwestię zbytniego rozrastania się społeczności żydowskiej. Kardynał krakowski, książę Kazimierz Łubieński, rozkazał przeprowadzić dochodzenie w kwestii statusu gmin żydowskich w Starej i Nowej Dębicy i w tym celu wysłał do miasta specjalną komisję. Jej zadaniem było w pierwszym rzędzie zbadanie statusu prawnego Nowej Dębicy, gdzie – jak głosiła skarga – utworzono i osadzono gminę żydowską z pogwałceniem praw królewskich i synodalnych oraz niezgodnie z postanowieniem sądu najwyższego. Wystannicy kardynała orzekli, iż dom nauki w Nowym Mieście [tzn. Synagoga Nowomiejska, przyp. IS] powinien zostać rozebrany, i że nie wolno go odbudować w przyszłości."*¹⁰

Według publikacji „Dębica – zarys dziejów miasta i regionu” przed 1712 rokiem doszło do zburzenia obu synagog w mieście - w Starej i Nowej Dębicy.¹¹ Z twierdzeniem tym nie zgadza się jednak Lidia Górka, w oparciu o badania dębickiego regionalisty: *"Piątą część zbioru prof. Józefa Wyrobka zamyka dokument 35, którym jest pochodzący z roku 1712 dekret księcia biskupa krakowskiego Kazimierza Łubieńskiego mówiący o bożnicach w Starym i Nowym Mieście Dębicy. Przedstawiony w nim jest konflikt między ludnością polską a żydowską zamieszkującą Dębicę. Ludność polska pozostawała w mniejszości w stosunku do żydowskiej, co powodowało zajmowanie należnych polskiej ludności miejsc w środowisku. W związku z tym pleban dębicki domagał się ograniczenia działalności Żydów. Wystannik biskupa mający zbadać tę sprawę stwierdził, że głośne praktyki religijne Żydów zagłuszają modlitwy katolików i Msze Św. Żydowska synagoga i kościół parafialny usytuowane były, bowiem zbyt blisko siebie. Znalaziono wyjście z sytuacji spornej poprzez zburzenie synagog i wydanie przez władze kościelne zakazu ich odbudowy. Żydzi zakazem się nie przejęli i przebudowali jeden z domów na bożnicę, oraz odbudowali jedną z synagog. W wydanym w 1712 roku dekrete biskup Łubieński zakazał Żydom pod karą 1000 grzywien dalszych praktyk w synagodze znajdującej się nadal w pobliżu kościoła. Biskup uwzględnił jednak potrzeby duchowe ludności żydowskiej i zezwolił na użytkowanie bożnicy, która znajdowała się dalej".* [czyli Synagogi Nowomiejskiej, przyp. IS].¹²

W oparciu o przytoczone przez Pana Ireneusza Sochę wypowiedzi badaczy można z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że w 1712 r. Synagoga Nowomiejska w Dębicy już istniała. Kolejne fragmenty zdają się również świadczyć o tym, że nie została ona zniszczona w związku z dekretem kardynała Kazimierza Łubieńskiego. **Na potrzeby tego opracowania**

¹⁰ *Sefer Dembic - księga pamięci żydowskiej społeczności Dębicy*, Dębica 2021, s.31.

¹¹ *Dębica – zarys dziejów miasta i regionu*, red. J. Buszko i F. Kiryk, Kraków 1995, s. 156.

¹² Lidia Górka, *Ważniejsze dokumenty do historii miasta Dębicy* - część piąta, data nieznaną [online:] <https://www.jagiello-debica.edu.pl/hist-szkoly/oddech-historii/197-historia-debicy/201-wazniejsze-dokumenty-do-historii-miasta-debicy-czesc-piata>.

chronologia powstania Synagogi Nowomiejskiej określana jest ramowo na 2 poł. XVII w., a za datę jej wzniesienia przyjmuje się kolejne lata po roku 1660.

V. PRZEKSZTAŁCENIA SYNAGOGI NA PODSTAWIE ŹRÓDEŁ

Eleonora Bergman i Jan Jagielski uznali, że wnętrze synagogi stanowi salę trójnawową. Informacje te powtarzane są przez kolejnych autorów opracowań na temat synagogi - Marię i Kazimierza Piechotków oraz Wojciecha Wilczyka. Podobne wnętrze nie pojawia się w przypadku żadnego innego obiektu w dawnej Rzeczypospolitej. Zdaniem badaczy babiniec znajdował się na piętrze przedsionka, mieszczącego się w ryzalicy.¹³

Ryzalit od strony zachodniej widoczny jest na mapie Dębicy z 1849 r. [Il. 2] Starsze mapy nie ukazują szczegółowego rzutu synagogi. [Il. 1]

Według strony internetowej Wirtualny Sztetl w I. 70. XVIII w. synagoga miała zostać odbudowana i ponownie oddana do użytku po zniszczeniach w 1712 r.¹⁴ Informację tą powtarza Ireneusz Socha, który twierdzi, że oddano ją do użytku dopiero pod zaborem austriackim.¹⁵

Na podstawie fotografii archiwalnych z 1 poł. XX w. prześledzić można przekształcenia otworów na poszczególnych elewacjach. Na najstarszej fotografii – najpewniej z 1934 r. – widoczne są szersze niż obecnie otwory okienne. Ponadto na ścianie północnej funkcjonowały nie zachowane do czasów obecnych otwory drzwiowe. Drobne modyfikacje otworów widoczne są również na elewacji zachodniej. [Il. 7, 8] Na ścianie południowej znajdowało się oryginalnie okno i otwór drzwiowy prowadzący do wnętrza. Okno było zamurowane już w latach 50-tych, [Il. 9, 10] natomiast wejście zamurowano w momencie dobudowania do elewacji południowej niskich pawilonów handlowych. [Il. 13]

Według najnowszych źródeł przebudowa synagogi najpewniej nastąpiła w latach 20. XX wieku pod nadzorem gabaja Bencyjona Widerszpana. Przebudowa lub raczej remont nastąpiły w związku ze zniszczeniami synagogi w czasach I wojny światowej.: *"Powracając do rodzinnego miasta po I wojnie światowej, dębicki Żydzi stwierdzili, że synagoga – podobnie, jak reszta budynków – jest zdewastowana. Rosyjscy najeźdźcy urządzili w synagodze stajnię. Całe wyposażenie – pulpit do czytania Tory, ławki i święta arka – zostało spalone. Widerspan nie tylko przywrócił synagogę do pierwotnej świetności, lecz ponadto wprowadził w niej szereg ulepszeń. Dużą część kosztów pokrył z własnej kieszeni."*¹⁶ Jeżeli przyjmujemy datowanie najstarszej fotografii synagogi na rok 1934, wówczas należy przypuszczać, że remont synagogi za czasów Widerszpana trwał do lat 30-tych lub okna zostały przekształcone już po owej przebudowie.

¹³ Eleonora Bergman, Jan Jagielski, *Zachowane synagogi i domu modlitwy w Polsce. Katalog*, wyd. Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 1996, s. 38-39; Maria i Kazimierz Piechotkowie, *Bramy Nieba. Bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 324.; Wojciech Wilczyk, *Niewinne oko nie istnieje*, Kraków 2009, s. 138.

¹⁴ *Synagoga Nowomiejska w Dębicy (ul. Krakowska 3)*, [w:] Strona Internetowa Wirtualny Sztetl - portal Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie [online:] <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/d/202-debica/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy/83992-synagoga-nowomiejska-w-debicy-ul-krakowska-3>

¹⁵ Ireneusz Socha, *Żydzi w Dębicy*, [online:] https://dembitzer.pl/?page_id=693#synagoga

¹⁶ *Sefer Dembic - księga pamięci żydowskiej społeczności Dębicy*, Dębica 2021, s. 127.

Synagoga w Dębicy nie została ujęta w najnowszym studium źródłoznawczym autorstwa Tomasza Kawskiego „Inwentarze gmin żydowskich z ziem polskich 1918-1939”. Zdaje się to potwierdzać kwerenda archiwalne, podczas której nie natrafiono na zachowane inwentarze gminy w Dębicy.¹⁷

Wnętrze synagogi wraz z wyposażeniem zostało spalone przez wojska niemieckie we wrześniu 1939 r. Po 1945 roku obie synagogi w Dębicy zostały zamknięte, a z synagogi na ul. Wielopolskiej zdjęto blachę kryjącą dach.¹⁸ Budynek synagogi na ul. Krakowskiej przeznaczono na magazyn zboża.

W 1954 r. wydano pozwolenie na przebudowę synagogi na halę targową. Pismo Referatu do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie w sprawie uchwały, pozwalającej na rozbiórkę synagogi przy ul. Wielopolskiej i adaptację synagogi przy ul. Krakowskiej na halę, pochodzi z 11 lutego 1954 r. W piśmie Urzędu do Spraw Wyznań z 3 kwietnia 1954 r. pojawia się informacja, że materiał z rozbiórki zniszczonej synagogi wykorzystano do remontu bożnicy przy ul. Krakowskiej.

Wśród dokumentów, związanych z przekazaniem synagogi na cele społeczne, pojawił się protokół zdawczo-odbiorczy opisujący ówczesny wygląd synagogi z 14 kwietnia 1954 r.:

*„Całość budynku zamknięta i nakryta dachem. Mury z cegły – fundamenty częściowo z kamienia. Całość otynkowana zewnątrz zaś tynki wewnętrzne wypalone podczas działań wojennych w 1938 r. Konstrukcja dachu za wyjątkiem drobnych brakujących części oraz wymiany przegniłych elementów jest kompletna i nakryta blachą w 40% zniszczona, brak rur spustowych zupełnie. Wewnątrz znajdują się cztery filary oraz ściany działowe dźwigające na sobie sklepienie nad całością budynku. Budynek ten posiada 7 szt. okien żelaznych nieoszlonych i przepalonych podczas pożaru posiada dwie bramy dębowe w stanie średnim oraz jedne drzwi prowizoryczne zaszalowane deskami. Budynek wymaga kapitalnego remontu i zabezpieczenia przed wpływami atmosferycznymi, gdyż w przeciwnym bądź wypadku nastąpi powolne dalsze niszczenie tak ścian, jak i konstrukcji oraz zabezpieczenia w rury odpływowe, które by nie powodowały zaciekanie murów. Ogólna kubatura budynku $512,57 \text{ m}^3 \times 9,50 = 4,866,41 \text{ m}^3$ przestrzennej zabudowy budynku. Budynek ten należy w jak najkrótszym czasie zabezpieczyć przed dalszym niszczeniem, obecnie spełnia rolę magazynu P. Z. G. S. (...)*¹⁹

Już rok później, bo w 1955 r., pojawiały się głosy sprzeciwu w kwestii adaptacji synagogi na halę targową. Uzasadnieniem w tej kwestii była sprzedaż w hali wieprzowiny oraz innych produktów zakazanych przepisami wyznania mojżeszowego. Zaproponowano

¹⁷ Tomasz Kawski, *Inwentarze gmin żydowskich z ziem polskich 1918-1939*, Bydgoszcz 2021.

¹⁸ Katrin Stoll, *Produkcowanie antysemickiego konsensusu w ramach Judenjagd Rola Polaków w Zagładzie na przykładzie zamordowania rodziny Nachmana Blumentala w Wielopolu Skrzyńskim podczas okupacji niemieckiej*, „Studia Litteraria et Historica” 10, grudzień 2021, s. 2.

¹⁹ Kazimierz Urban, *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944-1966 (wybór materiałów)*, Kraków 2006, s. 413.

pozostawienie w budynku magazynu zboża.²⁰ Prośby tej nie uwzględniono i dawną synagogę pod koniec lat 50. XX w. odremontowano i zaadaptowano na halę targową. Wówczas też ocalałe polichromie zamalowano pobiałą.²¹

Niezwykle znaczący w kontekście wyglądu wnętrza synagogi z czasów jej użytkowania do celów sakralnych jest wywiad, przeprowadzony przez Pana Ireneusza Sochę z Meirem Goldmanem w 2004 roku. Goldman opowiadał, że: „*pod oknem był ołtarz, tam się znajdowała tora, było tam podwyższenie; na górze była galeryjka dla kobiet; od strony wejścia do świątyni znajdowały się cztery pokoje małe dla szewców, krawców; jeden pokój należał do gminy żydowskiej - tam były te posiedzenia*”. W synagogach ortodoksyjnych były wydzielone pomieszczenia dla członków cechów rzemieślniczych. Polichromie we wnętrzu widzieć miał jeszcze ojciec Meiera Goldmana: „cała Biblia miała być pisana na ścianie”.²²

Wspomnienia Goldmana zdają się potwierdzać, że oryginalnie wnętrze podzielone zostało na dwie przestrzenie. Od wschodu znajdowała się sala modlitw, a od zachodu wydzielone były cztery pomieszczenia. Partia zachodnia, w oparciu o wiele podobnych przykładów wewnątrz synagog w Polsce, była dwukondygnacyjna. Na parterze znajdowały się pomieszczenia dla gminy i przedstawicieli cechów, a wspomniana galeria dla kobiet (babiniec) znajdować się musiała na piętrze.

W latach 80. XX wieku urząd miasta zlecił wykonanie badań konserwatorskich wnętrza budynku, w czasie których odkryto oryginalne malowidła naścienne, jak wówczas przypuszczano z XVIII w. W latach 90. XX wieku władze miasta ponownie wyremontowały budynek synagogi nowomiejskiej i – na mocy ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej – przekazały go Gminie Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie. Gmina nie zrezygnowała z komercyjnego przeznaczenia obiektu, wynajmując go na cele handlowe aż do jesieni 2017. Od tamtego czasu budynek jest zamknięty.²³

Od lat 90. XX w. sala modlitw była przykryta płaskim stropem.²⁴

²⁰ Ibidem, s. 412-413.

²¹ Wojciech Wilczyk, *Niewinne oko nie istnieje*, Kraków 2009, s. 138.

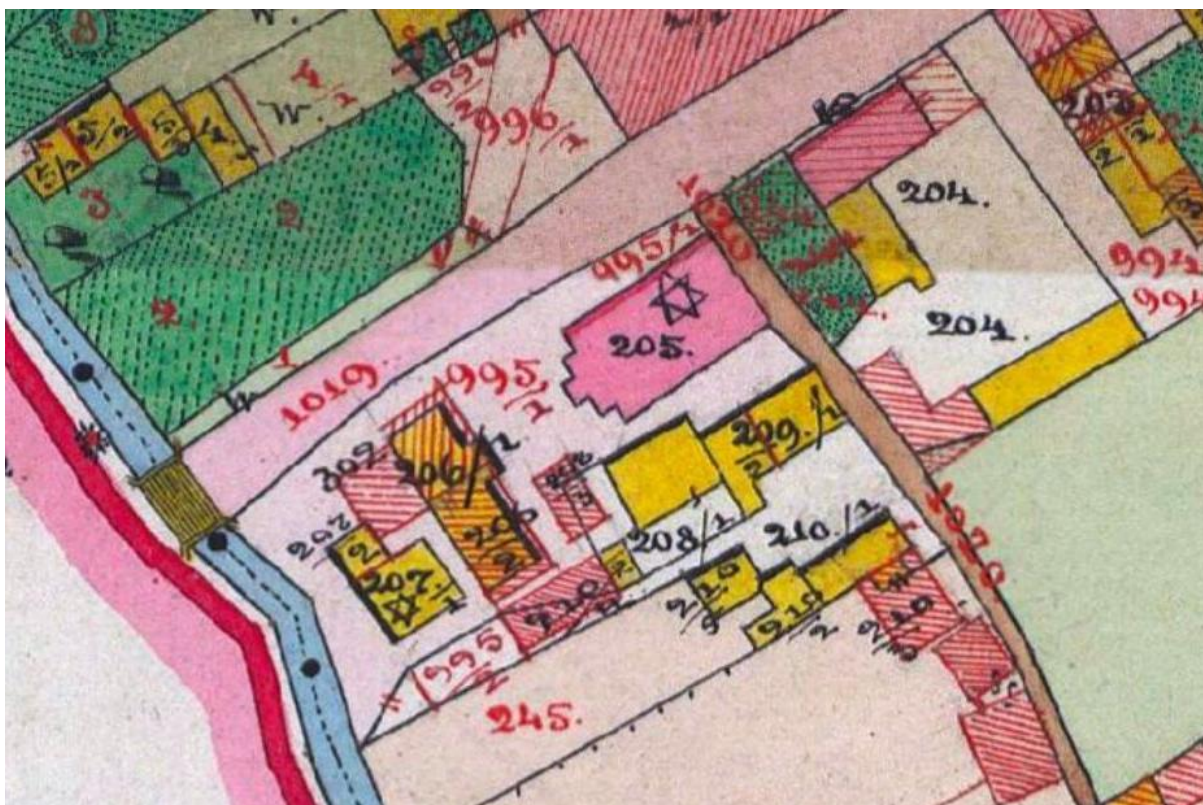
²² Wywiad z Meirem Goldmanem w 2004 r. [online:] <https://dembitzer.pl/wp-content/uploads/2022/01/13.mp3>.

²³ Ireneusz Socha, *Żydzi w Dębicy*, [online:] https://dembitzer.pl/?page_id=693#synagoga

²⁴ Eleonora Bergman, Jan Jagielski, *Zachowane synagogi i domu modlitwy w Polsce. Katalog*, wyd. Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 1996, s. 38-39; Wojciech Wilczyk, *Niewinne oko nie istnieje*, Kraków 2009, s. 138.

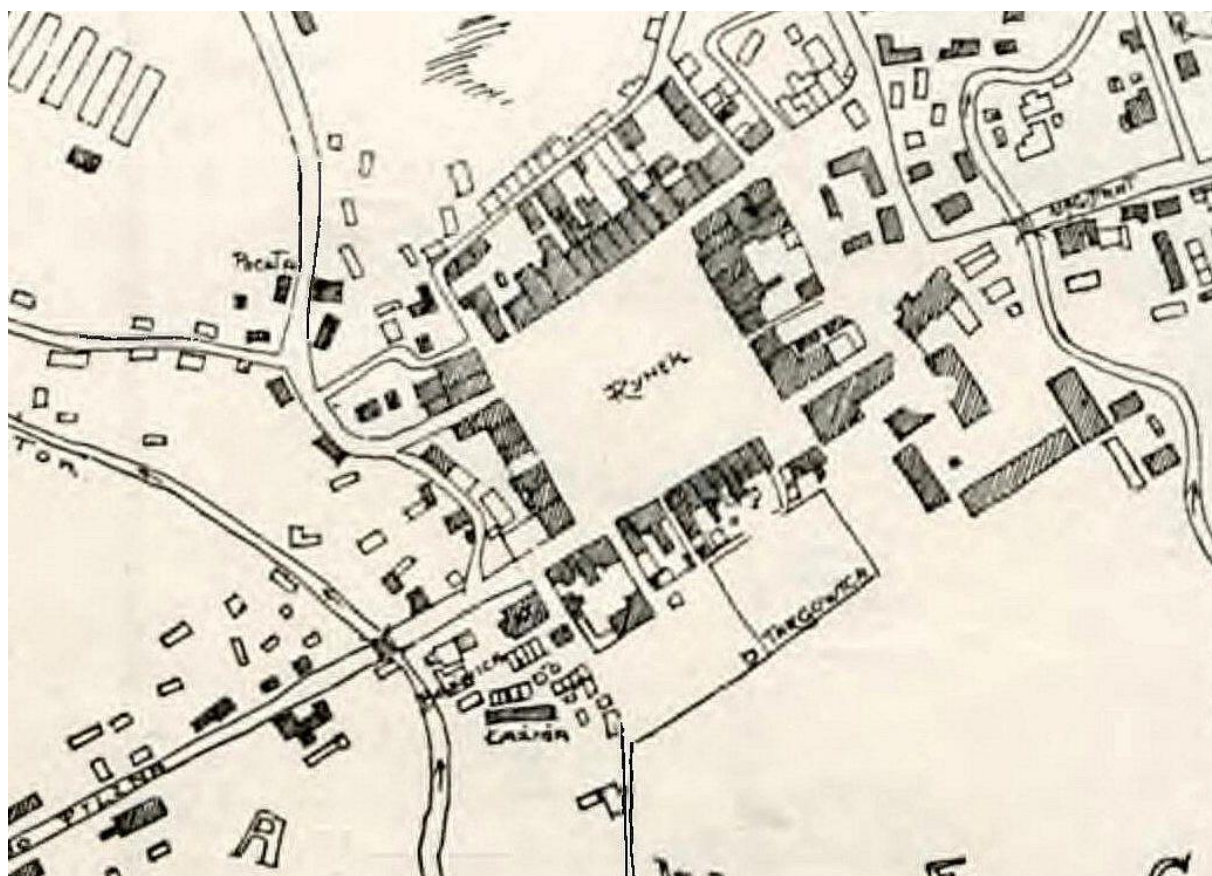
Il. 1. Lata 1779–1783, Józefińska mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodometrii, autorstwa Friedricha von Miega. Źródło: Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783, T. IV, cz. A, red. Waldemar Bukowski, Bogusław Dybaś, Zdzisław Noga, Kraków 2012.

Il. 2. 1849 r., Austriacki plan katastralny miasta Dębicy. Źródło: <https://maps.geshergalicia.org/cadastral/debica-dembica-1849/>

II. 3. Lata 1861–1864, Mapa Galicji i Bukowiny - mapa wojskowa imperium Habsburgów, źródło: Archiwum Państwowe w Przemyślu, maps.arcanum.com.

II. 4. 1915 , Plan Dębicy. Źródło: Architekt : miesięcznik poświęcony architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu, 1915.

Il. 5. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, wewnątrz Sali Modlitw z bimą. Autor fot.: nieznanym. Datowanie: **1915 r.** (na podstawie napisu na odwrociu fotografii). Udostępniona dzięki uprzejmości Pana Ireneusza Sochy i pozyskana przez niego od Pana Jacka Dymitrowskiego.

Il. 6. Synagoga Nowomiejska w Dębicy. Wnętrze. Autor fot.: Jerzy Żurawski. Datowanie: 1961 r. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-32/ d / DEBI 003.

Il. 7. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pn.-zach. Najstarsza zachowana fotografia bryły synagogi. Autor fot.: Łakociński. Datowanie: 1934 r. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-2652.

Il. 8. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pn.-zach. Autor fot.: Adam Bujak. Datowanie: 1963 r. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-2675 Dębi 004.

Il. 9. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pd.-zach. Autor fot.: Syta. Datowanie: 1956 r. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-2653.

Il. 10. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pd.-zach. Autor fot.: Jerzy Żurawski. Datowanie: 1961 r. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-33/D/DĘBI 001.

Il. 11. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pn.-wsch. Autor fot.: Jerzy Żurawski. Datowanie: 1961 r.
Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-31.

Il. 12. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pd.-wsch. Autor fot.: Jerzy Żurawski. Datowanie: 1961 r.
Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-34/d/DĘBI 002.

Il. 13. Synagoga Nowomiejska w Dębicy, widok od pd.-zach. Autor fot.: J. Jagielski. Datowanie: **1995 r.**
Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH – J 1784.

Il. 14. Ruiny Synagogi Staromiejskiej przy ul. Wielopolskiej w Dębicy. Autor fot.: Franciszek Kruk.
Datowanie: przed **1954 r.** Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH DĘBI 006.

VI. PRÓBA REKONSTRUKCJI ORYGINALNEJ BRYŁY SYNAGOGI I JEJ PRZEKSZTAŁCENÍ

Analiza porównawcza, niezbędna do wykonania rekonstrukcji prawdopodobnej oryginalnej bryły synagogi w Dębicy, powstała w oparciu o zabytki znajdujące się w Polsce. Znaczący w tym kontekście jest fakt, że od poł. XVI w. do koń. XVIII w. najwięcej synagog budowano właśnie w Rzeczypospolitej. Okres od ok. 1550 r. aż do pocz. XVIII w., uznawany jest za złoty wiek Żydów w Polsce.

Gminy żydowskie musiały uzyskać pozwolenie na budowę bożnic od biskupa. Gminy uzależnione były od przepisów, które zakładały budowę synagog jak najdalej od kościoła. Obok domu modlitwy zlokalizowane były inne budowle gminy. Cmentarze budowane były początkowo obok synagog, a w późniejszych okresach na przeciwległym krańcu miasta do cmentarzy katolickich.

Synagogi były orientowane, co wiązało się z założeniem, że wierni mieli kierować modlitwy w stronę Jerozolimy. Najważniejszą przestrzenią wewnątrz jest sala modlitw dla mężczyzn, często zagłębiona względem przedsionka i terenu wokół. Analogiczna sytuacja miała miejsce najpewniej w Dębicy, gdzie podczas badań odstonięto fragmenty starszej posadzki kamiennej obniżonej o kilkadziesiąt centymetrów względem współczesnej.

Oryginalna synagoga z ok. 2 poł. XVII w. stanowiła zwartą prostopadłościenną bryłę na rzucie prostokąta. Można z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać - na podstawie wspomnień Goldmana oraz analogicznych wnętrz synagog - że oryginalne wnętrze podzielone zostało na wysoką sięgającą do sklepienia salę modlitw dla mężczyzn od wschodu oraz dwukondygnacyjną partię zachodnią. Od około początku XVII w. przedsionek w bożnicach znajdował się od wschodu i obejmował całą szerokość budynku. Wewnątrz przedsionka wydzielano mniejsze pomieszczenia dla celów gminy i zarządu oraz miejscowych cechów rzemieślniczych. Stanowił on strefę przejściową między sacrum i profanum.

Zasada rozdzielenia kobiet i mężczyzn swoje odzwierciedlenie znajdowała w wydzielaniu odrębnych sal modlitwy dla kobiet – tzw. babińców. Od XVII w. umieszczano je nad przedsionkiem, pod wspólnym dachem z salą główną.²⁵ Było to typowe i częste rozwiązanie w przypadku polskich bożnic, o czym świadczy wielość przykładów zachowanych obiektów: XVII w. – Kraków synagoga Izaaka i synagoga Kupa, Chęciny, Chmielnik, Kraśnik, Nowy Korczyn, Wodzisław; XVIII w. – Łańcut, Bydgoszcz-Fordon, Przysucha, Strzyżów, Włodawa; XIX w. – Bychawa, Działoszyce, Kleczew, Klimontów, Książ Wielki i wiele innych.²⁶

Badania architektoniczne, starsze datowanie synagogi oraz analiza porównawcza zdają się potwierdzać tezę, że również w Dębicy na parterze partii zachodniej znajdował się przedsionek z wydzielonymi czterema pomieszczeniami i z babińcem dla kobiet na piętrze. Dolna kondygnacja partii zachodniej najpewniej oddzielona była ściankami działowymi od

²⁵ Eleonora Bergman, *Architektura synagog*, [w:] *Studia z dziejów Żydów w Polsce. T I.*, Warszawa 1995, s. 188-

²⁶ Wojciech Wilczyk, *Niewinne oko nie istnieje*, Łódź 2009.

sali modlitw. Babiniec natomiast mógł być otwarty na wewnątrz w formie otwartych galerii lub ściany parapetowej z kratą, oddzielającej emporę dla kobiet. W tym czasie rozwiązania tego typu występowały w bożnicach w Goraju, Krasnobrodzie i Tarnogrodzie. W Synagodze Nowomiejskiej w Rzeszowie nad sienią znajdował się babiniec otwarty na salę główną galerią, która dostępna była od strony zewnętrznej schodami. Sklepienie nad emporą również było żaglaste na gurtach, jak w sali głównej rzeszowskiej bożnicy.²⁷

Aktualne badania zdają się przeczyć tezm badaczy o trójnawowym wnętrzu synagogi. W 2 poł. XVII w. nastąpił zbiorowy powrót Żydów na ziemie wschodnie Rzeczypospolitej po zakończeniu licznych wojen na tych terenach. Za Jana III Sobieskiego nastąpił rozkwit budownictwa bożniczego. W tym czasie powstawało wiele realizacji z salą główną dziewięciopopolową. Rozwiązania dziewięciopopolowe uznawane są za polską specyfikę architektury synagog i z naszych terenów rozpowszechniły się na południe i na zachód Europy. Należy przypuszczać, że również sala modlitw w synagodze w Dębicy była dziewięciopopolowa, z czterema filarami w narożnikach środkowego pola sklepienia. Dziewięciopopolowe sale główne, wzniesione po poł. XVII w. i do pocz. XVIII w., występują m. in. w Tomaszowie Lubelskim, Tarnogrodzie, Rzeszowie, Żółkwi, Leszniowie i w miejscowości Beż. Najbliższą analogię dla wnętrza omawianej synagogi stanowi bożnica Nowomiejska tzw. Duża w Rzeszowie (1705-12).²⁸ [Il. 15-19]

Zgodnie z zasadami układu wnętrza ustalonymi przez rabina Mojżesza Isserlesa, zwanego Remuh (1520-1572), główna sala modlitw powinna mieć założenie centralne z bimą usytuowaną pośrodku, wyniesioną na podium i otoczoną czterema kolumnami. Układy te stosowano do końca XVIII w., lecz pojawiały się jeszcze w wieku XIX. Również w Dębicy przestrzeń pomiędzy filarami głównej sali przeznaczona była na bimę. Bima na murowanym postumencie na planie kwadratu, otoczona ażurową żelazną i bogato zdobioną balustradą, znana jest z fotografii archiwalnej z 1915 r. Na ścianie wschodniej znajdował się aron hakodesz w iluzjonistycznie malowanej oprawie. [Il. 5]

Sklepienia żaglaste na gurtach, znajdujące się nad salą modlitw w Dębicy, najpewniej stanowią oryginalne sklepienie. Analogiczne sklepienie znane jest chociażby ze wspomnianej Synagogi Nowomiejskiej w Rzeszowie.

O artykulacji oryginalnego wnętrza świadczyć może również dekoracja architektoniczna elewacji synagogi. Można przypuszczać, że oryginalnie budynek również posiadał gładkie elewacje, rozczłonkowane lizenami, flankującymi otwory. Badacze tak opisywali zależności między wnętrzem a zewnątrz synagog w kontekście budowli powstałych w 2 poł. XVII w. i na pocz. XVIII w.: *„Podział ścian zewnętrznych lizenami lub pilastrami niemal z zasady występuje w salach z bimą-podporą i halach dziewięciopopolowych. Ich rozstaw jest najczęściej odpowiednikiem rozstawu pilastrów lub sptywów sklepień we wnętrzu Sali. Stąd*

²⁷ Edyta Dawidziak, *Rzeszowskie synagogi – wczoraj i dziś*, „Kwartalnik ogólnopolski Renowacje i zabytki”, nr 3/2015.

²⁸ Maria i Kazimierz Piechotkowie, *Bramy Nieba. Bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 324.

na podstawie widoku zewnętrznego podziału ścian można niekiedy z pewnym prawdopodobieństwem odczytać wewnętrzny układ Sali.”²⁹

Pierwotna budowla pozbawiona była ryzalitu. O późniejszym powstaniu ryzalitu świadczą odkrywki, wykonane podczas badań architektonicznych. Podczas badań ustalono, że południowa ściana ryzalitu została wtórnie dostawiona do muru dawnej elewacji zachodniej oryginalnej synagogi. Mury nie są powiązane w narożniku i pochodzą z różnych faz budowy. [W3] Ustalono również, że dwa zamurowane otwory okienne na ścianie zachodniej synagogi są oryginalne. W wykonanej odkrywce odsłonięto nienaruszony narożnik oraz lica cegieł w glifie, świadczące o zachowanym oryginalnym gabarycie okna. [W2] Oryginalny glif odsłonięto również w przypadku otworu drzwiowego, znajdującego się w centralnej partii muru zachodniego. [W1]

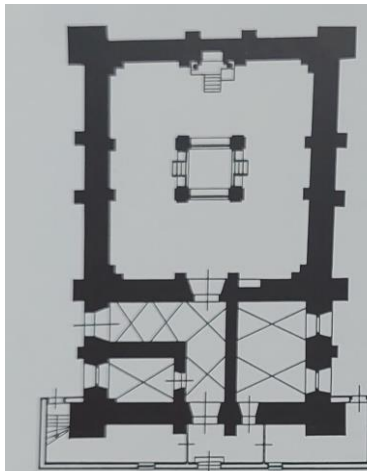
Badania świadczą o tym, że mur zachodni stanowi oryginalną elewację najstarszej synagogi z ok. 2 poł. XVII w. Ustalono podczas badań oryginalne okna flankujące wejście na piętrze, doświetlały wnętrze babińca. W elewacji tej na poziomie górnej kondygnacji znajdowały się oryginalnie centralny otwór drzwiowy, prowadzący na babiniec, zlokalizowany na piętrze partii zachodniej wnętrza synagogi. Można przypuszczać, że do wejścia na babiniec na piętrze prowadziła zewnętrzna klatka schodowa, dobudowana do elewacji zachodniej. Klatka schodowa, w oparciu o analogiczne przykłady z epoki, mogła być konstrukcją drewnianej. Została zewnętrzna klatka została zlikwidowana w momencie budowy ryzalitu, który nigdy nie pełnił funkcji babińca, jak twierdzili badacze.

Ryzalit widoczny jest już na mapie Rzeszowa z 1849 r. Można wstępnie przypuszczać, że ryzalit mógł zostać wzniesiony w latach 70. XVIII w., w trakcie odbudowy synagogi. Być może wtedy przebudowano też sklepienie nad zachodnią partią wnętrza synagogi. Przekształcenia te mogły mieć również miejsce dopiero w 1 poł. XIX w.

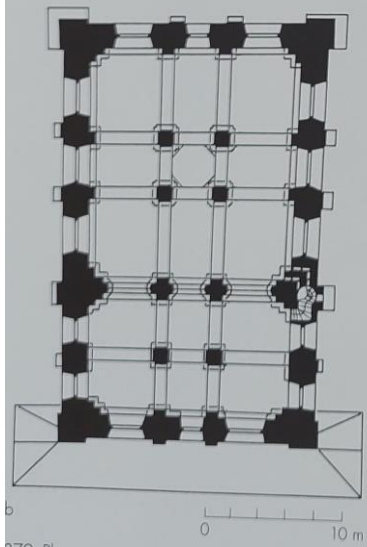
Stropy Kleina, znajdujące się we wnętrzach ryzalitu zachodniego, stanowią element wtórny względem momentu jej powstania. Stropy Klepina zostały wynalezione dopiero na przełomie wieków XIX i XX. Być może pochodzą one z czasów przebudowy synagogi w l. 20. XX w. za czasów Bencyjona Widerszpana

Otwory okienne na ścianach wschodniej, północnej i południowej zostały wtórnie przekształcone, stanowią jednak otwory oryginalne. Najstarsze otwory zostały wtórnie zwężone poprzez przemurowani glifów, o czym świadczą wyniki badań architektonicznych oraz również fotografie archiwalne. Na ścianie południowej znajdowało się oryginalnie dodatkowe wejście, prowadzące do pomieszczeń cechów i gminy na parterze partii zachodniej synagogi. Obok otworu drzwiowego znajdowało się również okno, obecnie zamurowane. Otwory okienne na elewacji północnej, doświetlające wnętrze parteru partii zachodniej, widoczne były jeszcze na fotografii archiwalnej z 1934 r.

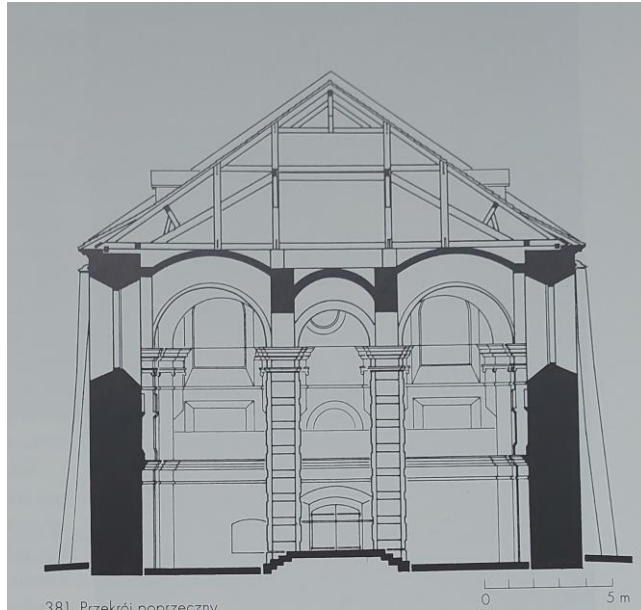
²⁹ Maria i Kazimierz Piechotkowie, *Bramy Nieba. Bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 244.

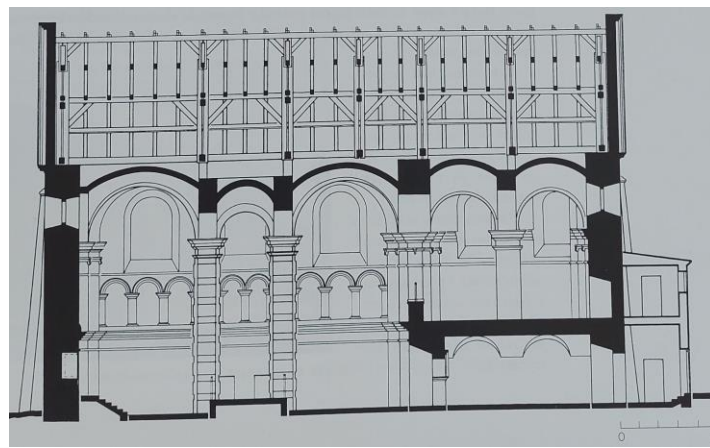
a

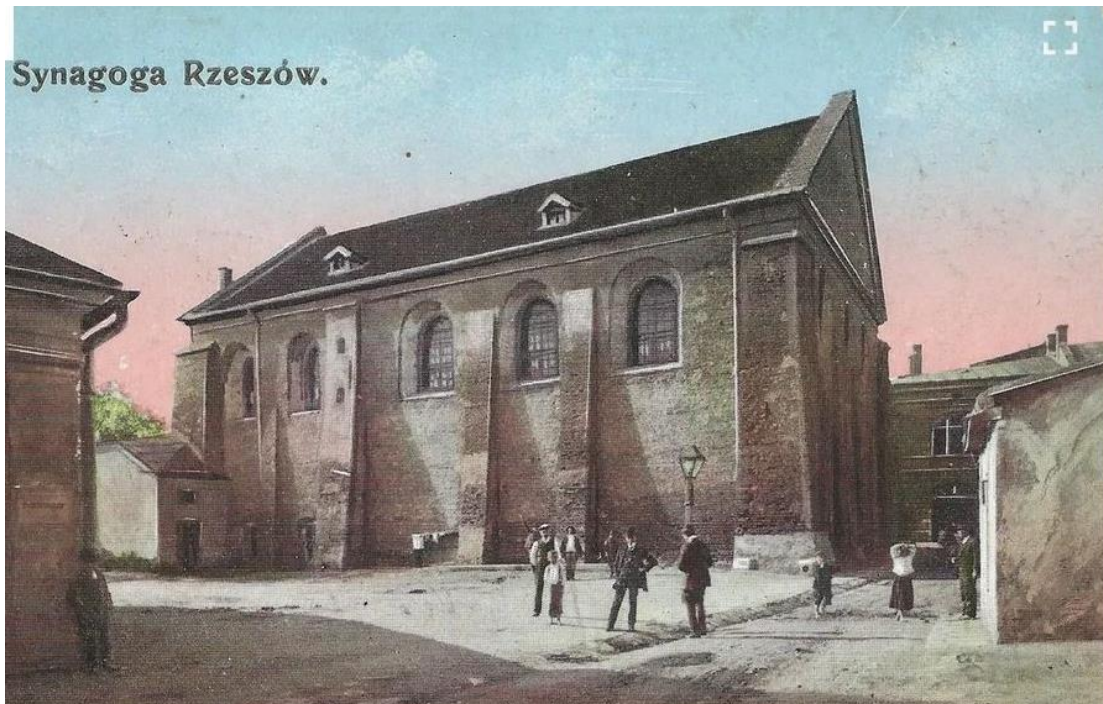

b

381. Przekrój poprzeczny

Il. 15-19. Rzeszów, Synagoga Nowomiejska, 2 poł. XVII w.

Il.20. Krasnobród, synagoga, 2 poł. XVII w.

II. 21. Łęczna, synagoga, 2 poł. XVII w.

II. 22. Łańcut, synagoga, XVIII w. – klatka schodowa prowadząca na babiniec na piętrze

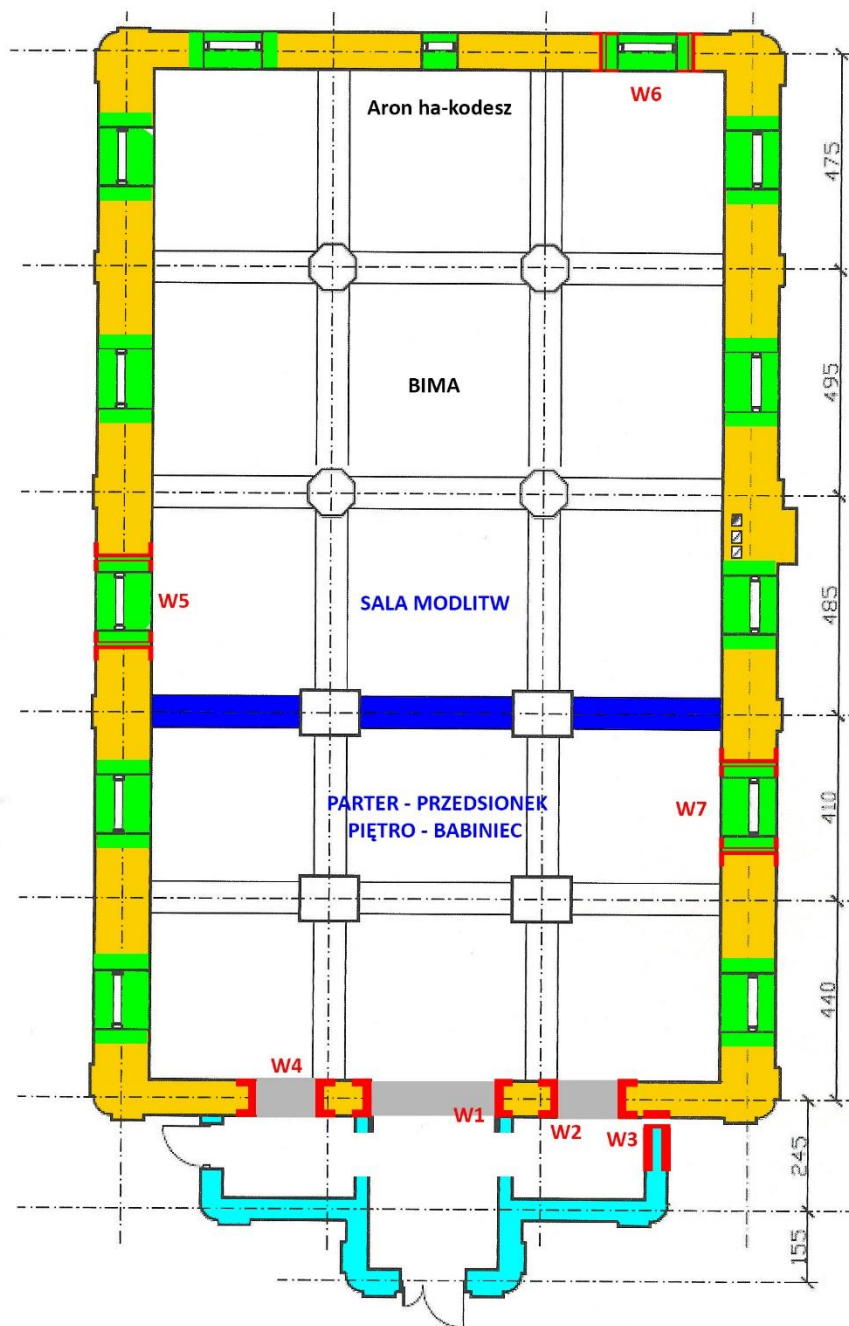
Il. 23. Izabelin, synagoga, 2 poł. XVIII w. – drewniana klatka schodowa prowadząca na babiniec

Il. 24. Orla, synagoga, bud. XVII w., przebudowa XVII i XVIII w. – ściana zachodnia

Il. 25. Pińczów, bożnica nowa, kon. XVIII w. – ściana zachodnia

LEGENDA:

- najstarsze mury synagogi z ok. 2 poł. XVII w.
- oryginalne otwory z ok. 2 poł. XVII w.
- mury ryzalitu - l. 70. XVIII w. ?/przed 1849 r.
- oryginalne otwory okienne wtórnie zwężone w l.30. XX w.
- W1** oznaczenia węzłów badawczych
- oryginalny podział wnętrza na Salę Modlitw dla mężczyzn od wschodu i od zachodu przedsionek z babiniec na piętrze z ok. 2 poł. XVII w.

Rys. 1. Wstępne rozwarstwienie chronologiczne bryły Synagogi Nowomiejskiej w Dębicy na poziomie górnej kondygnacji z oznaczeniem węzłów badawczych. Rys.: Wiktoria Kałwak, 2024 r.

VII. WYSTRÓJ WNĘTRZA SYNAGOGI

Na obecnym etapie badań nieznane są źródła, świadczące o wystroju i wyposażeniu wnętrza synagogi przed jej przekształceniem w latach 50. XX w. Dodatkowych, choć skromnych informacji na temat wystroju wnętrza synagogi, dostarcza fotografia z 1915 r. Na fotografii widoczna jest bima pomiędzy czterema filarami oraz aron ha-kodesz w formie wnęki, zlokalizowany na osi ściany wschodniej. Podczas badań odsłonięto dwie warstwy dekoracji malarskich na ścianach i sklepieniu sali modlitw dla mężczyzn. Wnętrza przedsionka i babińca na piętrze pozbawione były dekoracji malarskich.

Architektoniczna oprawa aron ha-kodeszu stanowi charakterystyczny dla wieków XVII i XVIII dwukondygnacyjny portal. W 2 poł. XVII w. formy architektonicznych opraw aron ha-kodeszy są coraz bardziej rozbudowane i obejmują znacznie większe powierzchnie ścian. Obramienie wnęki arki w synagodze w Dębicy wykonane jest ze sztukaterii oraz iluzjonistycznych dekoracji malarskich. Iluzjonistyczne malowidła na ścianie wschodniej nawiązują do form architektonicznych sali głównej. Na fotografii widoczne są dwa malowane pilastry, flankujące wnękę aron ha-kodesz, nawiązujące formą do czterech sześciobocznych filarów we wnętrzu. Para kolumn symbolizują kolumny świątyni Salomona. Pilastry zamknięte profilowanymi kapitelami wspierają najpewniej zwieńczenie iluzjonistycznego obramienia. Ponadto wnękę flankują dwa malowane lwy, ukazane w formie trzymaczy herbowych. Lew, jeden z najbardziej popularnych motywów w świątyniach żydowskich, to symbol królestwa Dawidowego i narodu wybranego. W kontekście aron ha-kodeszu lew stanowi strażnika prawa, strzegącego Tablic Dekalogu, przechowywanych w Arce Przymierza.

W dolnej partii oprawy widoczny jest sztukatorski cokół, zamknięty gzymsem dekorowanym ciągłym ornamentem kimationem. W cokole umieszczone zostały tablice z inskrypcjami hebrajskimi z pisma świętego i talmudu. Obok tablic najpewniej we wnękach przechowywano rodały. Ponad tablicami widoczne są malowane lub sztukatorskie spływy wolutowe oraz symbole znaków zodiaku. W dolnej partii cokołu ciągnie się fryz arkadkowy, złożony z niewielkich płytek wnęk w ścianie. Aron ha-kodesz poprzedzał najpewniej podest o pięciu lub sześciu stopniach, co związane było z symboliką tronu Salomona. Do czasów obecnych nie zachowały się dekoracje malarskie synagog barokowych, stanowiące spójny i pełny wystrój wnętrza. Dekoracyjna oprawa aron ha-kodeszu o formie zbliżonej do tej w Dębicy, zachowała się w synagodze w Słonimie na Białorusi, wzniesionej w 1642 r. Ponadto ponad okulusem nad arką przedstawiono w Słonimie motyw festonów, charakterystyczny dla epoki baroku. Relikty festonów odsłonięto również na ścianach synagogi w Dębicy.

Cokół zwieńczony gzymsem z ornamentem kimationowym oraz fryzy arkadkowe przy posadzce mogły ciągnąć się wzdłuż wszystkich ścian głównej sali modlitw w synagodze. Stanowiły one - wraz z trójbarwnym kamiennym pseudoboniowaniem na filarach Sali - spójny barokowy wystrój wnętrza. Motyw arkad pojawia się we wnętrzach obydwu

synagog w Rzeszowie. W Synagodze Staromiejskiej arkady, wsparte na pilastrowych kolumnkach, stanowiły oprawy dla kamiennych tablic znajdujących się poniżej okien głównej Sali. Arkady pojawiły się również we wnętrzu Synagogi Nowomiejskiej w Rzeszowie oraz w Żmigrodzie Nowym (koń. XVII/pocz. XVIII w.) Arkady z tekstami modlitw były powszechnym motywem w synagogach z tego czasu.³⁰

Podczas badań konserwatorskich odsłonięto też malowaną tablicę inskrypcyjną na filarze dzielącym salę modlitw od prawdopodobnego babińca na górnej kondygnacji. Inskrypcje zamyka malowany łuk arkady, powyżej którego przedstawiono dekoracyjny kartusz o formach rollwerkowych z inskrypcją pośrodku. Filar zamknięty jest malowanym profilowanym kapitelem, a gurt powyżej wypełniono malowidłem imitującym płytką płycinę – dopasowaną formą do architektury. Podobne płyciny przedstawiono na iluzjonistycznej oprawie aron ha-kodeszu, znanej z fotografii archiwalnej. Iluzjonistycznie malowane pilastry odsłonięto podczas badań również na ścianach północnej i południowej, pod łukami gurt sklepiennych.

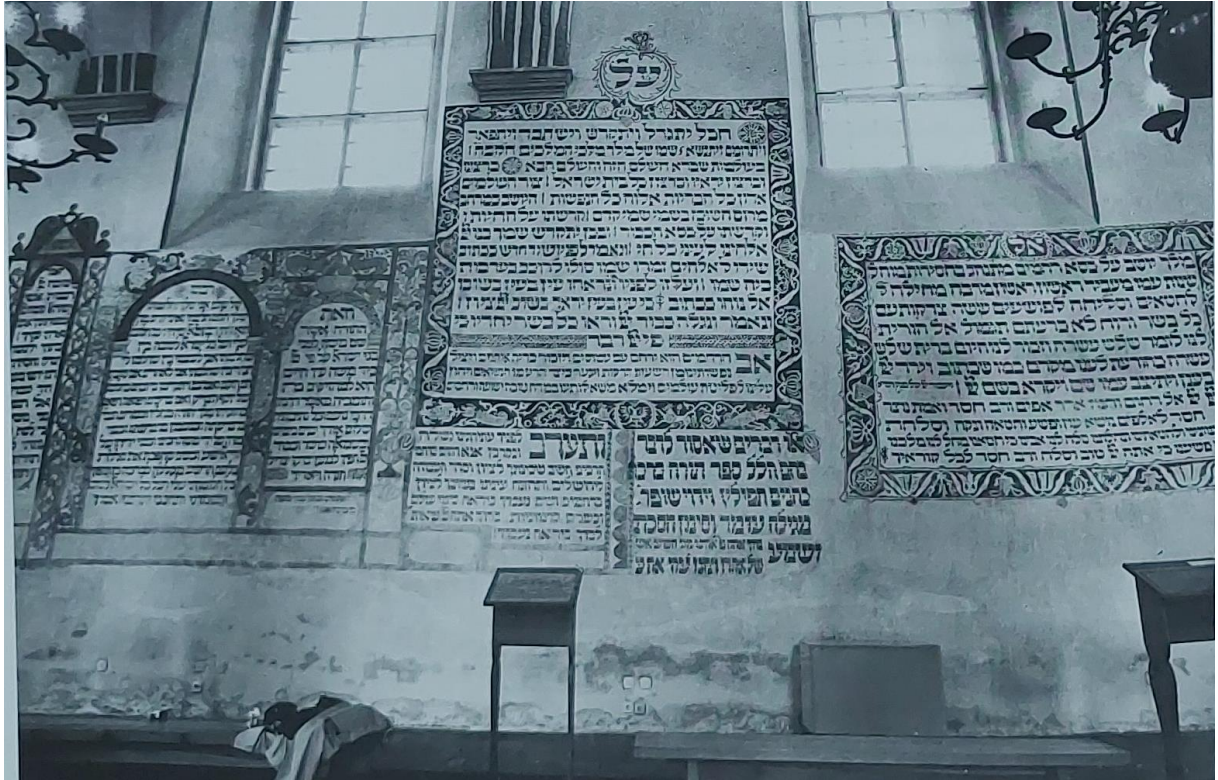
Tablice z cytatami z Biblii i tekstami modlitw stanowią charakterystyczny element wystroju wnętrz wielu synagog z wieków od XVI do XVIII. Rozmieszczane były dowolnie na ścianach, często w dekoracyjnych obramieniach lub wewnątrz sztukatorskich arkad fryzów obiegających wnętrza. Malowane cytaty zachowały się w obiektach w Łańcucie, Szydłowie, Pińczowie, Krakowie w bożnicy Izaaka czy w Tykocinie.

Podstawowym założeniem, odnoszącym się do malowideł we wnętrzach bożnic, był zakaz przedstawiania postaci ludzkich, zwierząt, roślin i ciał niebieskich. Według przekazów XVII-wiecznych pojawiały się jednak malowane wizerunki we wnętrzach, lecz można było je przedstawiać jedynie powyżej poziomu głów wiernych. Na podstawie zachowanych do czasów obecnych dekoracji można określić motywy dekoracji sal głównych synagog w Polsce. Przedstawiano symboliczne zwierzęta: dwugłowego orła; cztery zwierzęta z Miszny w postaci lamparta, orła, jelenia i lwa; pary lwów, gryfów i jeleni, najczęściej podtrzymujących koronę oraz kartusze z napisami, zwierzętami i instrumentami muzycznymi. Standardowy zestaw dekoracji składał się ze znaków zodiaku, ilustrujących kalendarz księżycowy wyznaczający święta żydowskie oraz sprzęty związane z dawnym kultem świątynnym: menora, szofer, lulaw, stół na chleby.

Dekoracje malarskie skupiały się również w XVIII w. wokół aron ha-kodeszy, w których elementom architektonicznym towarzyszyły takie motywy, jak podpięte draperie, Tablice Przykazań, naczynia ze Świątyni, menory, stoły na chleby, instrumenty muzyczne oraz wazy z kwiatami i inne motywy roślinne. W synagogach z 2 poł. XVII w. po bokach często przedstawiano drzewa z kwiatami i owocami oraz zwieńczenia w postaci koron – Korona Tory, Kapłańska i Dobrego Imienia.

³⁰ Lidia Tobiasz, *Synagogi Rzeszowa. Część 1. Synagoga Staromiejska*, „Wiadomości Konserwatorskie” 51, 2017, s. 72-85.

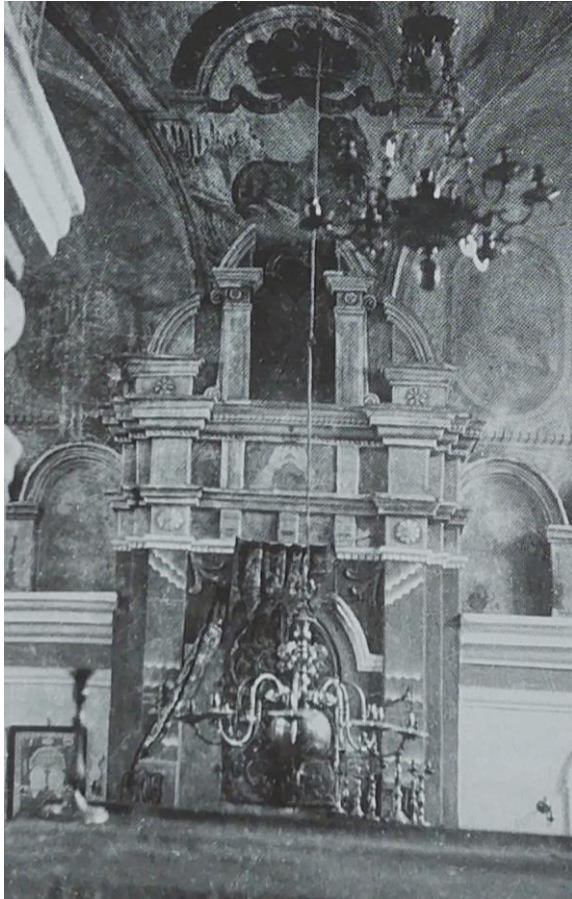
Najstarszą dekorację malarską wstępnie datuje się na moment budowy synagogi po 1660 r. Datowanie kolejnej, barokowej dekoracji malarskiej stanowi hipotezę badawczą. Wstępnie można ją datować na początek lub 1 poł. XVIII w. (po 1712 r.)

Il. 26. Tychocin, synagoga.

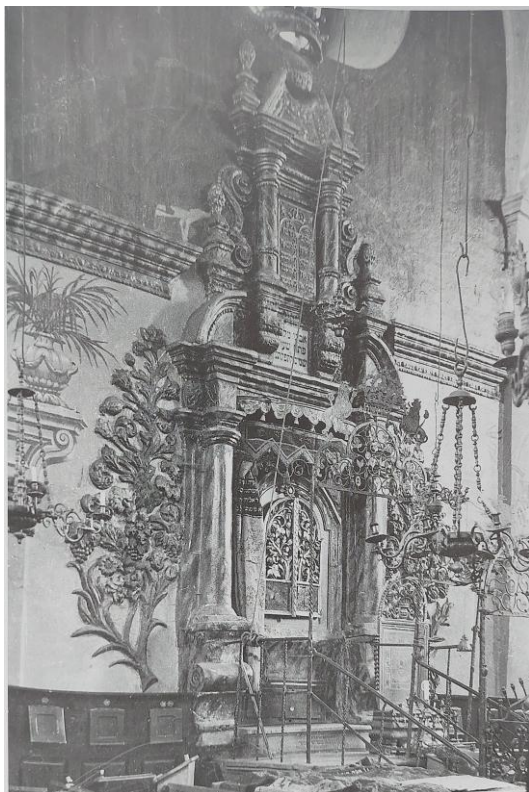
Il. 27. Żmigród Nowy, synagoga z koń. XVII/pocz. XVIII w.

Il. 28. Żmigród Nowy

Il. 29. Nieśwież

Il. 30. Żółkiew

Il. 31. Synagoga w Słonimie na Białorusi, barok, 1642 r.

II. 32-33. Synagoga w Słonimie na Białorusi, barok, 1642 r.

Il. 34. Synagoga w Słonimie na Białorusi, barok, 1642 r.

Il. 35-36. Synagoga w Łańcut, 1761 r.

2. PRZEBIEG BADAŃ KONSERWATORSKICH

Odkrywki stratygraficzne i architektoniczne wykonano na ścianach, filarach i sklepieniu wnętrza synagogi.

Wstępne prace przygotowawcze polegały na dokładnej obserwacji i ostukiwaniu powierzchni ścian w celu zlokalizowania miejsc, w których znajdują się nierówności, odspojenia warstw tynku, pęknięcia lub ubytki wierzchnich warstw malarskich, mogące sugerować zmiany architektoniczne oraz obecność starszych nawarstwień. Podczas prac pomijano miejsca występowania sond stratygraficznych z lat 80-tych XX w., które były widoczne w formie regularnych, pasowych uskoków na licu ścian.

Następnie wykonana została siatka odkrywek stratygraficznych we wszystkich częściach pomieszczenia w ilości oraz rozmieszczeniu niezbędnym do poznania historii przekształceń wystroju malarskiego ścian, określeniu zasięgu występowania zabytkowych warstw malarskich oraz ich stanu zachowania.

Po stwierdzeniu obecności cennej dekoracji malarskiej, ilość i powierzchnia odkrywek zostały odpowiednio poszerzone. Zachowane fragmenty malowideł na sklepieniu okazały się trudne do rozwarstwienia ze względu na przylegający bezpośrednio do warstwy malarskiej tynk cementowy i odspojenia oryginalnej zaprawy z warstwą malarską od podłoża. Problemy technologiczne oraz utrudniony dostęp spowodowały, że ten obszar został przebadany w zakresie, który przyniósł wiedzę o zasięgu występowania polichromii jednak nie pozwala precyzyjnie określić układu kompozycyjnego i ikonograficznego malowideł.

Odkrywki wykonano mechanicznie przy użyciu młotków, przecinaków oraz skalpeli. Fragmenty zaprawy z warstwą malarską, które były całkowicie odspojone od podłoża podklejone zostały dyspersją wodną żywicy akrylowej (Primal AC) i zabezpieczone opaską z gładzi wapiennej. Następnie odkrywki zostały ponumerowane i sfotografowane. Na tej podstawie sporządzono rysunki z naniesioną siatką odsłoniętych fragmentów warstwy malarskiej. Na rysunkach oznaczono zasięg występowania malowideł oraz przekształcenia architektury.³¹

Dodatkowe sondy zlokalizowane zostały na I piętrze nad wejściem do budynku oraz na południowo-wschodniej elewacji. Odkrywki z I piętra potwierdziły przypuszczenia, że ryzalit przylegający do budynku od strony zachodniej jest wtórny a obecnie widoczne okna z otworem drzwiowym, w momencie wybudowania świątyni znajdowały się na elewacji zewnętrznej i prowadziły do babińca na piętrze

³¹ Dokumentacja rysunkowa.

Na podstawie odkrywki w posadzce dokonano analizy jej poszczególnych warstw stratygraficznych i określono pierwotny poziom posadzki w sali modlitw. Pod lastrykiem z przełomu lat 50-60-tych XX w. odsłonięta została ok. 30 cm warstwa podłoża zawierającego prawdopodobnie gruz z rozebranej Synagogi Staromiejskiej w Dębicy. Poniżej znajdowała się warstwa izolacji z masy bitumicznej oraz oryginalna płyta z wapienia dębnickiego (?).³² Wymagane są dalsze badania w tym zakresie, które przyniosą kolejne cenne informacje dotyczące m.in. części zachodniej synagogi. Jednak muszą one zostać przeprowadzone pod nadzorem archeologicznym.

W celu określenia kolorystyki elewacji synagogi z 2 poł. XVIII w., kiedy prawdopodobnie dobudowany został ryzalit, wykonano kilka sond stratygraficznych na ścianie zachodniej, wschodniej i południowej. Zrezygnowano z odkrywek na elewacji północnej ze względu na znajdujący się tam chodnik i pas drogowy. Prowadzone badania wykazały, że podczas gruntownego remontu w latach 30-tych XX w., kiedy pomniejszone zostały okna, usunięto z powierzchni ścian starsze nawarstwienia. Postępująca degradacja tynków spowodowała dalsze uszkodzenia. Niewielkie pozostałości oryginalnego tynku z warstwą malarską zaobserwowano w górnych partiach, w załamaniach gzymsu. Analiza stratygraficzna ścian wykazała, że odsłonięta kolorystyka odpowiada podziałom widocznym na zdjęciu archiwalnym z 1934 r. (Autor fot.: Łakociński.. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, sygn.: ŻIH-III-2652.)³³

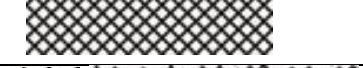

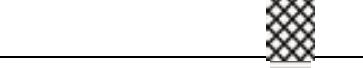

³² Dokumentacja fotograficzna. Fot. 62

³³ Dokumentacja rysunkowa. Rys. 8

3. STRATYGRAFIA OBIEKTU

3.1 Elewacja

W tabeli poniżej zestawiono układ warstw technologicznych, pochodzących z pięciu faz chronologicznych na ścianach elewacji synagogi. Opis nawarstwień skorelowany został z tabelą stratygraficzną.

WARSTWA TECHNOLOGICZNA	OZNACZENIE GRAFICZNE	DATOWANIE	CHRONOLOGIA	CHARAKTERYSTYKA WARSTWY
1		PRZEŁOM XX/XXI W.	V	WARSTWA MALARSKA
2				ZAPRAWA CEMENTOWA
3				CEGŁA
4		LATA 50-TE XX W.	IV	WARSTWA MALARSKA
5				ZAPRAWA
6		LATA 20-30- te XX W.	III	WARSTWA MALARSKA FIOLET
7				ZAPRAWA
8				CEGŁA OKNA
9		2 POŁ. XVIII W.	II	WARSTWA MALARSKA
10				POBIAŁA
11				ZAPRAWA
12		2 POŁ. XVII W.	I	POBIAŁA/WARSTWA MALARSKA 1 PIETRO
13				ZAPRAWA
14				WĄTEK MURU

Opis nawarstwień:

1/V Monochromatyczna warstwa malarska w kolorze białym w obrębie górnego gzymsu oraz żółtym na ścianach elewacji.

2/V Uzupelnienia ubytków w tynku zaprawą cementową

- 3/V** Zamurowanie otworu drzwiowego w ścianie południowej.
- 4/VI** Monochromatyczna warstwa malarska ścian w kolorze ciemno żółtym oraz białym na gzymsie, z dodatkiem wypełniacza, który nadaje powierzchni szorstką strukturę.
- 5/VI** Uzupełnienia ubytków w tynku zaprawą wapienno-piaskową z dodatkiem cementu.
- 6/III** Warstwa malarska monochromatyczna w kolorze fioletowym.
- 7/III** Warstwa zaprawy wapienno-piaskowej zatarta bezpośrednio na oryginalnym tynku i uzupełnieniach cementowych w obrębie okien i ubytków podłoża.
- 8/III** Pomniejszenie otworów okiennych, uzupełnienie ubytków w murze, wykonane z cegły na zaprawie wapienno-piaskowej o nieregularnym wątku.
- 9/II** Monochromatyczna warstwa malarska w kolorze jasno kremowym na fragmencie gzymsu i pionowych podziałach architektonicznych oraz ugrowym na górnym gzymsie i w szerokich płaszczyznach z oknami. Zachowana szczątkowo w górnych obszarach ściany południowej.
- 10/II** Cienka warstwa pobiału wapiennej.
- 11/II** Cienka warstwa zaprawy wapienno-piaskowej o grubości ok. 1 cm.
- 12/I** Śladowo zachowana pierwotna warstwa malarska, w kolorze białym lub pobiała wapienna widoczna w odkrywkach na I piętrze, w tym w odkrywce wykonanej w miejscu przylegania ryzalitu do ściany zachodniej synagogi.
- 13/I** Warstwa zaprawy wapienno-piaskowej o grubości ok. 2 -3 cm.
- 14/I** Podłoże wykonane z cegieł i kamienia oraz zaprawy wapienno-piaskowej. W dolnych partiach ścian silnie skorodowane przez wilgoć. Z wykwitami solnymi na obszarach zatartych cementem i pokrytych olejną powłoką malarską.

3.2 Wnętrze synagogi

W tabeli poniżej zestawiono układ warstw technologicznych, pochodzących z siedmiu faz chronologicznych na ścianach i sklepieniu wnętrza synagogi. Opis nawarstwień skorelowany został z tabelą stratygraficzną.

WARSTWA TECHNOLOGICZNA	OZNACZENIE GRAFICZNE		DATOWANIE	CHRONOLOGIA	CHARAKTERYSTYKA WARSTWY
	CZĘŚĆ WSCHODNIA SYNAGOGI: SALA MODLITW	CZĘŚĆ ZACHODNIA: POMIESZCZENIA GMINY I CECHÓW ORAZ BABINIEC			
1			POCZĄTEK XXI W.	VI I	WARSTWA MALARSKA
2					KITY
3					CEGŁA
4			LATA 90-TE XX W.	VI	WARSTWA MALARSKA
5					KITY
6					CEGŁA
7			KONIEC LAT 50- TYCH XXW	V	WARSTWA MALARSKA
8			1954 R.	IV	WARSTWA MALARSKA
9					POBIAŁA
10					ZAPRAWA
11					CEGŁA
12					Lata 20-30 te XX W.
13			ZACIERKA Z ZAPRAWY		
14			ZAPRAWA		
15			CEGŁA		
16			KON. XVII W. LUB 1 POŁ. XVIII W. (?)	II	WARSTWA MALARSKA
17					POBIAŁA
18					ZAPRAWA
19			2 POŁ. XVII W.	I	WARSTWA MALARSKA
20					POBIAŁA
21					ZAPRAWA
22					WĄTEK MURU

Opis nawarstwień:

1/VII Monochromatyczna warstwa malarska, w górnych partiach ścian w kolorze białym, w części cokołowej olejna lamperia w kolorze brązowym.

2/VII Uzupełnienia ubytków w tynku zaprawą gipsową.

3/VII Zamurowanie otworu drzwiowego w ścianie południowej.

4/VI Monochromatyczna warstwa malarska ścian i filarów w kolorze żółtym oraz białym na sklepieniu, w części cokołowej brązowa, olejna lamperia.

5/VI Cementowe uzupełnienia ubytków i nierówności tynku powstałe m.in. podczas modernizacji instalacji elektrycznej oraz w miejscu odkrywek stratygraficznych z 1981 r.

6/VI Zamurowanie okna w ścianie południowej.

7/V Monochromatyczna warstwa malarska w kolorze ciemno- różowym, wykonana w technice klejowej, sięgająca od poziomu posadzki do gzymsu (dotyczy ścian południowej i północnej) ciemno-zielonym (ściana wschodnia) i białym na sklepieniu. Na filarach zachowały się partie malowane za pomocą dekoracyjnego wałka w kolorze szaro-zielonym.

8/IV Monochromatyczna warstwa malarska ścian wykonana w technice klejowej, w kolorze jasno- różowym oraz białym na sklepieniu i filarach.

9/IV Warstwa pobiału wapiennej.

10/IV Uzupełnienia ubytków w tynku zaprawą wapienno-piaskową z dodatkiem cementu.

11/IV Uzupełnienia z cegieł, pozyskanych z rozebranej Synagogi Staromiejskiej w Dębicy.

12/IV Warstwa malarska, monochromatyczna, oryginalnie biała, obecnie silnie zabrudzona/okopcona na skutek pożaru. Najsilniejsze zabrudzenia występują w wyższych partiach ścian w pobliżu glików okiennych w południowo-wschodniej części Synagogi.

13/III Warstwa zaprawy wapienno-piaskowej o grubości ok. 1 cm, z tendencją do odspojień, zatarta bezpośrednio na oryginalnym tynku z warstwą malarską i ubytkach sięgających ceglanego podłoża. W partii sklepienia zawierająca większy dodatek cementu przez to, silnie związana z warstwą malarską.

14/III Warstwa mocnej zaprawy cementowej z wypełniaczem w formie grubego żwiru, założona w glikach okiennych o grubości ok. 10 cm.

15/III Pomniejszenie otworów okiennych, zamurowanie niszy na aron ha-kodesz, uzupełnienie ubytków w murze, wykonane z cegły na zaprawie wapienno-piaskowej o nieregularnym wątku.

16/II Dekoracyjna warstwa malarska wykonana w technice fresku suchego. Zachowana w górnych obszarach ściany południowej i wschodniej, na ścianach filarów oraz na fragmencie sklepienia w obrębie dawnej Sali Modlitw w partii wschodniej synagogi. Znajdująca się w złym lub bardzo złym stanie zachowania. Zabrudzona, posiadająca bardzo liczne i drobne ubytki, z tendencją do osypywania się jasnych partii malowanych impastowo oraz pudrowania się czerwieni oraz błękitów.

17/II Cienka warstwa pobiału wapiennej.

18/II Cienka warstwa zaprawy wapienno-piaskowej o grubości ok. 1 cm.

19/I Śladowo zachowana pierwotna warstwa malarska, wykonana prawdopodobnie w technice fresku suchego. Zachowana na ścianie południowej w formie prostych pomarańczowo-czerwonych pionowych linii oraz na ścianie północnej o trudnym do odczytania układzie kompozycji. Warstwa malarska mocno przetarta z wyraźną tendencją do pudrowania

20/I Cienka warstwa pobiały wapiennej.

21/I Warstwa zaprawy wapienno-piaskowej o grubości ok. 2 -3 cm.

22/I Podłoże wykonane z cegieł i kamienia oraz zaprawy wapienno-piaskowej. W dolnych partiach ścian silnie skorodowane przez wilgoć. Z wykwitami solnymi na obszarach zatartych cementem i pokrytych olejną powłoką malarską.

4. STAN ZACHOWANIA OBIEKTU W ŚWIETLE PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

Siatka wykonanych odkrywek stratygraficznych potwierdziła obecność dwóch zabytkowych malowideł ściennych na kilku filarach oraz fragmencie ścian i sklepienia w sali modlitw. Nie zaobserwowano malowideł w zachodniej części wnętrza świątyni, przypuszczalnie dawnych pomieszczeniach cechowych i gminnych na parterze oraz babińcu na I piętrze. ³⁴

Polichromia z początku powstania synagogi zachowała się w formie delikatnych przebarwień na tynku o nieokreślonym układzie kompozycyjnym i ikonograficznym. Warstwa malarska z 2 poł. XVIII w. na tym etapie prac prezentuje bardzo zły stan zachowania, jednak możliwy do odsłonięcia i częściowego odczytania kompozycji malarskiej.

Podłoże z cegły posiada bardzo wiele wtórnych uzupełnień i przemurowań m.in. pomniejszony został oryginalny rozmiar okien, wtórnie zamurowano otwory drzwiowe, wejściowe po dwa od strony północnej i jedno od północnej, okna na w ścianie zachodniej oraz niszę na aron ha-kodesz na ścianie wschodniej. W dolnych partiach ścian cegła jest w znacznym stopniu zdegradowana przez wilgoć oraz sole pochodzące z wtórnych zapraw cementowych. Długotrwałe działanie wód opadowych, zalewających zewnętrzne ściany m.in. przez uszkodzone rury spustowe spowodowało zmurszenie i wypłukiwanie spoiny. Nieczynny jest system odprowadzania wody umieszczony pod posadzką. Odkrywki w posadzce pokazały silne zawilgocenie gruntu. Pochodząca stąd wilgoć jest przyczyną degradacji cegły na filarach. Zawilgocenia muru występują na całym obwodzie budynku, od poziomu posadzki do ok. 2 m wysokości. Postępującej degradacji sprzyja pas olejnej lamperii. W murze rozwinięta jest też korozja biologiczna przez grzyby i pleśń³⁵.

³⁴34 Analiza historyczna

³⁵35 Ekspertyza...badania mykologiczne murów, tynków i powłok malarskich

Oryginalna zaprawa wapienno-piaskowa nie zachowała się w dolnych partiach ścian i filarów oraz centralnej części wschodniej ściany z niszą na aron ha-kodesz. Z przeprowadzonych badań wynika, że w najwyższych punktach sklepienia, występują rozległe ubytki oryginalnej zaprawy z warstwą malarską. Zachowane fragmenty pierwotnej zaprawy w większości posiadają drobne odspojenia i zarysowania mechaniczne. Celowe głębokie rysowanie tynku oraz drobne nasieki miały na celu zwiększenie przyczepności kolejnej wierzchniej warstwy tynku. Oryginalne nawarstwienia w glicach okiennych zostały całkowicie uszkodzone w trakcie zmniejszania okien, poprzez nadmurowanie powierzchni gliców cegłą oraz bardzo silną zaprawą cementową zawierającą jako wypełniacz gruby żwir. W podobnej technologii zamurowano wejście do aron ha-kodesz. Przy użyciu cegieł i zaprawy wapienno-piaskowej zamurowane zostały oryginalne okna z końca XVII w, znajdujące się na pierwszym piętrze na ścianie zachodniej. W wielu miejscach widoczne są zarysowania i pęknięcia tynku sięgające do ok. 1 cm grubości. Występują one we wszystkich nadprożach okiennych. Największe pionowe zarysowania biegną od sklepienia i zanikają w połowie wysokości ściany wschodniej i zachodniej. W przypadku ściany zachodniej głębokie pęknięcia są zlokalizowane na wysokości komina, który znajduje się po prawej stronie od drzwi prowadzących na piętro oraz na granicy zamurowanych okien.

Warstwa malarska z XVIII w. zachowała się w zróżnicowanym stopniu degradacji. Najlepiej prezentują się górne partie filarów o przekroju ośmiokątnym, oraz 1 ściana zachodnia południowego filaru o przekroju prostokątnym, oryginalnie oddzielającego sale modlitw od babińca. Stosunkowo dobrze zachowane są powierzchnie gurt sklepiennych oraz fragmenty z dwoma iluzjonistycznie malowanymi filarami na ścianach południowej i wschodniej. Najgorzej zachowane są prawdopodobnie partie sklepienia. Warstwa zaprawy i pobiały ma w tym obszarze tendencję do odspajania się od podłoża. Największy problem stanowi odstonięcie polichromii spod cienkiego zatarcia tynkiem cementowym. W zależności od grubości tej warstwy zabieg udaje się przeprowadzić z lepszym lub gorszym rezultatem. Im cieńsza warstwa zaprawy cementowej tym wydaje się ona silniej związana z podłożem i trudniejsza do usunięcia.

Zabytkowa polichromia nie zachowała się na ścianie północnej.

Powierzchnia malowideł po odstonięciu jest powierzchniowo zapyłona ale i miejscami silnie spudrowana. Przed przystąpieniem do jej doczyszczania, malowidło wymaga utrwalenia. Warstwa malarska posiada bardzo liczne i drobne przetarcia oraz ubytki w formie zarysowań i nasieków. Miejscami, szczególnie w jasnych partiach malowanych w grubszej warstwie, dochodzi do odspajania się i osypywania się warstwy malarskiej.

W całym pomieszczeniu występuje wiele przekuć pod instalację elektryczną.

5. WNIOSKI Z PRZEPROWADZONYCH BADAŃ KONSERWATORSKICH

Celem przeprowadzonych badań odkrywkowo-badawczych była analiza nawarstwień ściennych wnętrza Synagogi Nowomiejskiej w Dębicy pod kątem obecności zabytkowej dekoracji malarskiej. Prace pozwoliły ustalić chronologię powstania malowideł poprzez określenie stratygrafii nawarstwień, przybliżony zasięg występowania i stan zachowania warstwy malarskiej. Wykonane sondy stratygraficzne wykazały, że cenne polichromie występują w obrębie ścian i sklepienia sali modlitw. Odkryte warstwy malarskie przedstawiają bardzo zły stan zachowania jednak kwalifikują się do odsłonięcia i wykonania kompleksowych prac konserwatorskich, które przywrócą im walory estetyczne i umożliwią ekspozycję. Ze względu na materiały i technologię, które zastosowano do pomniejszenia otworów okiennych, a które doprowadziły do nieodwracalnych zniszczeń oryginalnych nawarstwień, należy rozważyć pozostawienie okien w obecnym kształcie. Zakres uzupełnień ubytków polichromii, ewentualna rekonstrukcja brakujących fragmentów kompozycji malarskiej zostaną zweryfikowane na etapie trwania prac remontowo-konserwatorskich przy obiekcie, podczas komisji konserwatorskich.

Ekspozycja wszystkich zachowanych partii malowideł lub najlepiej zachowanych fragmentów w formie świadków, będą miały na celu przybliżenie historii tego miejsca. Podjęcie próby ratowania cennej substancji zabytkowej w formie architektury oraz wystroju malarskiego wnętrza jest tym bardziej istotne, że wiele obiektów tego typu nie przetrwało działań wojennych. Z prowadzonej analizy historycznej i ikonograficznej, wynika że w Polsce nie zachowały się barokowe dekoracje malarskie synagog, tym bardziej ekspozycja polichromii w Dębicy jest tak ważna.

Zabiegi techniczne i estetyczne zahamują postępującą degradację malowideł. Przed przystąpieniem do prac konserwatorskich przy polichromii ściennej, należy usunąć przyczyny i skutki destrukcyjnego i długotrwałego działania wilgoci.

Kolejnym celem prowadzonych prac odkrywkowo-badawczych było odsłonięcie oryginalnego poziomu posadzki i określenie materiału z którego została wykonana. Wstępna analiza potwierdziła znaczące podniesienie poziomu obecnej posadzki i wskazała na potrzebę dalszej analizy fundamentów oraz posadzki przez zespół archeologiczny. W odsłoniętych warstwach pojawił się materiał pochodzący prawdopodobnie z rozebranej Synagogi Staromiejskiej zmieszany z pozostałościami spalonego podczas II wojny światowej wyposażenia synagogi. Badania archeologiczne zweryfikują dotychczasowe przesłanki, które wskazują przekształcenia układu funkcyjnego wnętrza.

W ramach prac wykonana została analiza nawarstwień malarskich na elewacji, która pozwoli przywrócić oryginalną kolorystykę ścian zewnętrznych budynku.

6. DOKUMENTACJA RYSUNKOWA I FOTOGRAFICZNA.

